

הפסקת ייצוג על-ידי עורך-דין בהליך אזרחי

מאת: שאול מנהיים

א. מבוא

עורך-דין המייצג לקוח בבית-המשפט בהליך אזרחי יכול לחדול מן הייצוג בשלושה מקרים¹:

- (א) כאשר הלקוח מחליט להחליף את עורך-הדין.
- (ב) כאשר הלקוח מחליט לסלק את עורך-הדין².
- (ג) כאשר בית-המשפט (או הרשם) מעניקים לעורך-הדין רשות להשתחרר מהייצוג³.

מגמת רשימה זו היא לבחון את הסוגיה של הפסקת הייצוג. הרשימה תתמקד בהפסקת ייצוג בהליכים אזרחיים בלבד, ובפני בית-המשפט בלבד; מקרים אחרים של הפסקת ייצוג יובאו בה לצורכי השוואה בלבד. מטבע הדברים, עיקר הדיון יתמקד בטיבם ובתוכנם של השיקולים שעל בית-המשפט לשקול במקרה השלישי דלעיל. למרות חשיבותה, לא זכתה סוגיה זו להתייחסות מפורטת בספרות או בפסיקה, ונעדרים ממנה כללים ידועים ומסודרים. לכותב שורות אלה נראה כי הבעיה ראויה, משיקולים מעשיים ועקרוניים כאחת, לדיון ממצה. במיוחד בולט הדבר על רקע ההתפתחויות הכלכליות בשנים האחרונות, בהן נתקלו עורכי-דין לא אחת, במצבים בהם לקוחות (יחידים ותאגידים) חדלו לשלם שכר-טרה ולקיים קשר עם פרקליטיהם, הפסיקו כל פעילות עסקית, ואף עזבו את הארץ בבהילות, הגובלת, לעתים, בבריחה. נוסף למקרים מצערים אלה, קיימים תמיד המקרים שבהם מתגלים חילוקי-דעות עקרוניים בין הלקוח לפרקליטו בכל הנוגע לניהול ההליכים.

ברשימה זו ננסה להציע גישה עקבית בסוגיה זו, ולנמקה במכלול השיקולים, אשר על-פי הדיון, ולדעת הכותב, ראויים להישקל בעניין זה. השיקולים הללו כוללים את ענייניו של עורך-הדין, אשר אינו חפץ עוד בהמשך הייצוג, את ענייניו של הציבור בקיום תקין של ההליך השיפוטי, ולעתים קרובות, גם את ענייניו של הלקוח, אשר פרקליטו חש שאין הוא מעוניין עוד לייצגו, ואולי אף אינו יכול עוד לעשות זאת באופן ראוי⁴.

ב. יוזמת הלקוח לעניין הפסקת הייצוג

1. כאמור, קיימות שלוש דרכים בהן יכול להגיע לסיומו הייצוג בהליך אזרחי. שתי הדרכים הראשונות תלויות ברצונו של הלקוח, ואף בנקיטת פעולה גלויה מצדו (מינוי עורך-דין אחר, או "סילוק" עורך-הדין מבלי למנות אחר תחתיו). בשני מקרים אלה, כאשר הלקוח נוטל יוזמה ואף עושה מעשה גלוי המביע את רצונו בהפסקת הייצוג על ידי עורך-דינו, אין לבית-המשפט (וכמוכן גם לא לבעלי-הדין האחרים) שיקול דעת,

1. תקנה 473 לתקנות סדר-הדין האזרחי, התשמ"ד-1984 (להלן: "תסד"א"), ק"ת 2220.
2. מבלי למנות אחר תחתיו. שני המקרים הראשונים (החלפת עורך-דין וסילוקו) מוסדרים בתקנה 473(א) לתסד"א.
3. המקרה של שחרור (וליתר דיוק – רשות להפסקת הייצוג) מוסדר בתקנה 473(ב) לתסד"א.
4. לדעת הכותב, אין מקום, בסוגיה זו, לשקול את האינטרסים של בעלי-הדין האחרים. ראה לעניין זה פסקה ג.1 להלן.

סמכות, או אפשרות כל שהיא, להתערב בהפסקת הייצוג, על ידי החלטה או פעולה כלשהי. כל הנדרש על-מנת שעורך-הדין יחדל מהייצוג, על פי התסד"א⁵, הוא מתן הודעה לבית-המשפט, והמצאת העתק ממנה לכל יתר בעלי-הדין.

2. מטבע הדברים, כאשר הלקוח אינו נוקט פעולה בעניין הפסקת הייצוג, לפנינו ה"אגוז הקשה" בסוגיה כולה, ובמסגרת זו באים לידי ביטוי כל המקרים שתיארנו במבוא. הוראות הדין בנושא זה הן לקוניות, ואין בהן שום אינדיקציה לגבי טיב ותוכן השיקולים אותם על בית-המשפט לשקול, בבואו לדון בבקשת עורך-דין להרשות לו להשתחרר מהייצוג. כפי שכבר העונו, גם הפסיקה והספרות בנקודה זו הן דלות ביותר.

תקנה 473(ב) לתסד"א קובעת, בתמצית, כי כאשר תקנה 473(א) אינה חלה⁶, "אין עורך-הדין רשאי להסתלק מן התובענה אלא ברשות בית-המשפט או הרשם שלפניו היא תלויה". גם כללי האתיקה של עורכי-הדין אינם תורמים להבהרת המצב, שכן, כל שנאמר בהם הוא, כי "לא יפסיק עורך-דין לייצג את לקוחו (בפני בית-המשפט) אלא בכפוף להוראות כל חיקוק"⁷.

ג. שיקולי בית-המשפט בדיון בבקשה להשתחרר מהייצוג

1. ההליך וזהות הצדדים

לדעתנו, אין לבקשה להשתחרר מהייצוג דפוסים קבועים ומחייבים. בקשה זו אפשר שתושמע בעל-פה, במהלך דיון המתקיים ממילא בפני בית-המשפט או הרשם⁸, אך אפשר גם שתוגש בכתב על ידי עורך-הדין המבקש להשתחרר. אין צורך, לדעתנו, בהמרצה ובתצהיר, ודי בכך שעורך-הדין המבקש יפרט בבקשתו את נימוקיה.

הצדדים לבקשה הם, לגישתנו, רק עורך-הדין ולקוחו. מובן, שאם הבקשה מועלית או נדונה במהלך הדיון בתובענה עצמה, נוכח במקום גם הצד שכנגד, אך נוכחותו אינה הופכת אותו לצד בבקשה; לשון אחרת: אין מקום לשמוע את עמדתו של בעל-הדין האחר בבקשה כזו. כאשר הבקשה מוגשת בכתב ונדונה בדיון נפרד, המיוחד רק לה, אין מקום כלל להזמין לדיון.

הטעם לגישתנו דלעיל הינו, כי לבעל-הדין האחר אין כל מעמד או אינטרס מוכר בשאלת המשך (או הפסקת) ייצוגו של בעל-דינו על ידי עורך-דין בכלל, ובייצוגו על ידי עורך-דין מסוים בפרט (מה גם, שזכותו של אותו בעל-דין היתה שלא למנות לעצמו עורך-דין מלכתחילה). כשם שאין בעל הדין האחר יכול להתערב מקום שבעל-דינו נוקט יוזמה ומסלק (או מחליף) את עורך-דינו, כך גם אין מקום לאפשר לו להתערב בשיקולי בית-המשפט בבואו לשחרר עורך-דין, אשר לקוחו לא נקט יוזמה להפסקת

5. תקנה 473(א) לתסד"א.

6. מתקין התקנות לא דייק כאן בלשונו. ברישא לתקנה 473(ב) נאמר: "בלא חילופין בדרך האמורה", אף כי תקנה 473(א) מדברת הן על חילופין של עורכי-דין והן על סילוקו של עורך-דין בידי מרשו, ודין אחד חל על שניהם. נראה בעליל כי יש לפרש את הרישא האמורה לא לפי פשוטה, אלא יש לראותה כחלה על שני המקרים המוסדרים בתקנה 473(א). גישה אחרת תביא לתוצאה מוזרה, לא רק מבחינת לשון תקנה 473(א), המדברת על מתן הודעה בשני המקרים, אלא אף מבחינת ההיגיון.

7. כלל 13(ג) לכללי לשכת עורכי-הדין (אתיקה מקצועית), התשמ"ו-1986, ק"ת 1373 (להלן "כללי האתיקה").

8. אף כי במקרה כזה יהיה מקום להתחשב גם בשיקולי יעילות הדיון. ר' סעיף ג.3 להלן.

הייצוג על-ידו. עם זאת, מובן כי אם ישוחרר עורך-הדין, יש להודיע על כך לבעל-הדין שכנגד, בדיוק כפי שחובה לעשות במקרה בו נפסק הייצוג ביוזמת הלקוח.

2. ייצוג על-ידי עורך-דין כ"שירות אישי" ועמדת הלקוח
 (א) האופי המשפטי של הקשר בין עורך-הדין ללקוחו הינו אופי אישי מובהק, המחייב קיומו של אמון הדדי מתמשך לכל אורך מתן השירות. הדין לא רק מכיר בחיוניותו של יסוד האמון האישי, אלא אף מקפיד לעגן אותו ולהגן עליו בשורה של הוראות העוסקות בהיבטים שונים של מקצוע עריכת-הדין. כך, למשל, קובעים כללי האתיקה⁹ כי עורך-דין רשאי לסרב לייצג אדם מלכתחילה, על-פי שיקול דעתו הבלתי-מסויג. החוק¹⁰ קובע כי עורך-דין יפעל לטובת שולחו "בנאמנות ובמסירות", והוא כולל שורה של הוראות מפורטות המגבילות ומסדירות את האפשרות של עורך-דין לאגד את עסקו בחברה¹¹. חברה כזו יכולה לקום ולפעול רק בכפוף למגבלות רבות, שייעודן המשותף הינו השמירה על האופי האישי של הקשר בין עורך-הדין ללקוחו (כגון האיסור על הגבלת ערבות, החובה כי כל חברי החברה ומנהליה יהיו עורכי-דין, והגבלת שם החברה לשמותיהם של חבריה העוסקים בעריכת-דין)¹².
 אופי אישי זה של מקצוע עריכת-הדין הוא העומד גם ביסוד ההוראה המתירה לבעל-דין לסלק או להחליף בכל-עת את עורך-דינו בהליך אזרחי¹³.

(ב) ההיגיון מחייב, כי אופי אישי זה של העיסוק בעריכת-דין ייושם באורח עקבי לא רק כשמדובר בהטלת מגבלות ואיסורים על עורך-הדין, אלא גם, ובמידה שווה, כשמדובר בשיקולי בית-המשפט בכואו לדון בבקשת עורך-דין להשתחרר מייצוג. האופי האישי האמור ראוי שיתפוס מקום מרכזי במערכת השיקולים בשני המישורים האלה, אך כיום נראה כי – שלא במודע – אין הוא מקבל את המשקל הראוי בעת הדיון בשחרור עורך-הדין מייצוג. בכך נוצרה אי-סימטריה בין עורך-הדין לבין לקוחו בכל הנוגע לאפשרות לנתק את הקשר ביניהם, ללא הצדקה עניינית וללא דיון ממצה.

(ג) יתר על כן: גם על פי דיני החוזים התקפים בישראל¹⁴, הכלל הוא כי אין לאכוף שרות אישי. אין כל סיבה שדווקא בעיסוק מורכב ועדין כעריכת-דין, אשר הוראות-דין רבות (כמפורט לעיל) מדגישות ומשמרות את אופיו האישי¹⁵, יתהפך הכלל הרגיל

9. לעיל הערה 7, כללים 13(א) ו-13(ב).

10. חוק לשכת עורכי-הדין התשכ"א-1961, ס"ח 178, סעיף 54.

11. סעיפים 59 א עד 59 ו לחוק הנ"ל.

12. סעיפים 59 א (1), 59 א (3) ו-59 ב לחוק הנ"ל.

13. תקנה 473 (א) לתסד"א. ראה גם כלל 18 לכללי האתיקה, המגביל את האפשרות להעברת עניין לעורך-דין אחר חרף הוראה כללית בייפוי-כוח. זו התערבות חריגה בנוסח של הסכם (ייפוי-כוח) בכתב, שהיא צעד יוצא דופן להגנה על האופי האישי של יחסי עורך דין ולקוח.

14. סעיף 2(2) לחוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה), תשל"א-1970, ס"ח 16.

15. ראה גם סעיף 48 לפקודת הראיות [נוסח חדש], תשל"א-1971, נ"ח 421, וסעיף 90 לחוק לשכת עורכי-הדין, התשכ"א-1961, ס"ח 178, המקנים חסיון מיוחד לדברים שנמסרו לעורך-דין במסגרת השירות שנתן ללקוחו. כן ראה: א' הרנון דיני ראיות (תשל"ז, כרך ב) 96-97, שם מוצג החסיון ביחסי עורך-דין ולקוח כאחד המקרים של "חסיון של התקשרויות המבוססות על יחסי אמון" (הדגשה שלי – ש.מ.).

הנוהג כדיני החוזים, וקשר שהינו בעל אופי של שירות אישי מובהק ייאכף על צד המגלה את דעתו בגלוי באי-רצונו הגמור בהמשך אותו קשר. יש לתת להוראה בתסד"א המחייבת קבלת רשות להשתחרר פירוש, המבהיר כי מתקין התקנה לא התכוון לשנות עיקרון בסיסי זה בדני החוזים בישראל או להתנות עליו (ובוודאי שהוא לא התכוון לעשות כן, ואף אינו מוסמך לכך, בדרך של חקיקת-משנה ובמשמעה). לדעתנו, הסירוב לשחרר עורך-דין מייצוג הוא בגדר מקרה מובהק של אכיפת שירות אישי. אכיפה זו יכולה להתבסס, מצד הדין ומצד ההצדקה העניינית, רק על הוראת-דין ברורה, או על אינטרס ציבורי חשוב. בהעדרם, צריך הכלל להיות כירצונו של עורך-הדין להשתחרר יכובד על-ידי בית-המשפט.

(ד) מטעם זה גם אין מקום לבחון את עמדת הלקוח שמייצוגו מבקש עורך-הדין להשתחרר. מכל מקום, עצם התנגדותו של הלקוח לשחרור בוודאי שאינה צריכה להשפיע על שיקולי בית-המשפט. ניתן לנמק זאת גם מתוך קריאה קפדנית של הוראות התסד"א בדבר הפסקת ייצוג. לורצה הלקוח בהפסקת הייצוג, יכול היה להודיע על-כך לעורך-דינו בכל עת, ובכך היה הייצוג מגיע לסיומו המידי (כפוף למתן הודעה לביהמ"ש ולשאר בעלי-הדין), מבלי שלבית-המשפט תהיה שליטה או יכולת להתערב בעצם הפסקתו, במניעה או בעיתויה. התערבות בית-המשפט נדרשת דווקא כאשר הלקוח אינו מעוניין בהפסקת הייצוג, או כאשר אין הוא מוכן לזום הפסקה כזו. למטבע השירות האישי שני צדדים, ויש להימנע מקיפוחו של צד אחד (עורך-הדין) ללא עילה של ממש, בעוד הצד האחר (הלקוח) חופשי להשתחרר בכל עת.

(ה) מאותם טעמים עצמם, אין גם מקום להתנות את הפסקת הייצוג ואת שחרור עורך-הדין במינוי עורך-דין אחר תחתיו. התניה כזו תהווה אכיפה בלתי-מוצדקת של שירות אישי, שכן כאן נדרש הלקוח לעשיית מעשה מורכב למדי (בחירת עורך-דין אחר, מינויו, הסדרת עניני שכר עם שני הפרקליטים, ועוד), אשר אין שום דרך לאכוף אותו עליו, ואם לא ירצה הלקוח, או לא יוכל, מטעם כלשהו, לעשות את כל הפעולות האלה – יוותר עורך-הדין "לכוד" בייצוג שאין הוא חפץ בו. זאת ועוד, עיון מדוקדק בתסד"א יוכיח כי הלקוח יכול ממילא, בכל-עת, לגרום להחלפת עורך-דינו, בלי שאיש יוכל למנוע זאת או להתערב בכך. הבקשה להשתחרר מהייצוג מקורה בכך שדווקא הלקוח הוא שנמנע מהחלפת פרקליטו, והתניית השחרור בהחלפה מהווה אפוא "מעגל קסמים", המנוגד גם לתקנות עצמן¹⁶.

16. מטעמים אלה (הטעם המהותי שבאכיפת השירות האישי, והטעם הפרשני המבוסס על קיום תקנה 473(א) והוראותיה למקרה של חילופי פרקליטים) נראית לנו, בכל הכבוד, כשגויה אימרת-האגב של כב' מ"מ הנשיא, השופטת מ' בן-פורת, בעניין ר"ע 6/86 ירון נ' גילכי, פ"ד מ(1) 303, בע' 304, סעיף 4 לפסק-הדין: "...צריך היה להימנע משחרור עורך-דינו, לפחות כל עוד לא מונה אחר במקומו". פסק-דין זה הוא אחד מפסקי הדין הנדירים, בהם מביע בית-המשפט העליון עמדה בשאלת השחרור מייצוג בהליך אזרחי. גם הנימוק שניתן שם: "כדי שהמבקש (הוא בעל-הדין שכנגד – ש.מ.) לא ימצא עצמו בפני שוקת שבורה" נראה לנו, בכל הכבוד, שגוי. אין לבעל-הדין שכנגד, כפי שכבר הערנו, "זכות קנויה" בכך שבעל דינו יהיה מיוצג, בין מלכתחילה (ראה גם תקנה 472 לתסד"א) ובין בכל שלב במהלך ההליכים, ואין, לכן, לשקול את תוצאות השחרור מנקודת ראותו של בעל-הדין שכנגד: והוא הדין בהתייחסות למינוי עורך-דין אחר תחת מי ששחררו נתבקש, כמבואר לעיל.

3. תקינות ההליך השיפוטי

השיקול היחיד שיש בו כדי להצדיק (בנסיבות מסוימות) דחיית בקשה להשתחרר מייצוג הינו השיקול של תקינות ההליך השיפוטי. גם כאן יש להשתמש בשיקול זה בזהירות, ועל־פי רוב יש בו כדי להצדיק רק את דחיית העיתוי לשחרור, אך לא את דחיית הבקשה לגופה. מכל מקום דעתנו היא, שככלל, אין שום שיקול, זולת השיקול של תקינות ההליך, היכול לעמוד כנגד העיקרון של אי־אכיפתו של שירות אישי. כך, למשל, יש הצדקה לסרב לשחרור עורך־דין מייצוג, כאשר הבקשה מוגשת ביום הדיון בהליך, או בסמוך לו¹⁷, שכן קבלת הבקשה באותו מועד עלולה, בסבירות גבוהה, להביא לדחיית הדיון; אך גם כאן אין לקבוע מסמרות. מכל מקום, אין בדרך־כלל סיבה להוסיף ולסרב לבקשה לאחר תום הדיון (ואף באותו מעמד, מייד עם תום הדיון שנועד לאותו תאריך, וטרם שהצדדים התפזרו).

4. עילות למתן השחרור המבוקש

(א) שכר־טרחה

על־פי דיני האתיקה המקצועית, יש לעורך־הדין שיקול־דעת מוחלט מלכתחילה¹⁸ בכל הנוגע לקבלת עניין לטיפול, וחופש נרחב (אף־כי לא מוחלט) בהפסקת הטיפול. עורך־דין המבקש להפסיק טיפול בעניינו של לקוח (לא־דווקא ייצוג בפני בית־המשפט) נזקק לעילה לשם כך. כללי האתיקה מונים, בין היתר, את נושא שכר־הטרחה כעילה המצדיקה הפסקת הטיפול¹⁹.

כאן המקום לערוך השוואה למצב המשפטי הקיים בסוגיה זו בתחום ההליך הפלילי. הוראות החוק בנדון²⁰ אינן מפרטות את טיבם של שיקולי בית־המשפט כבואו להתיר הפסקת הייצוג, אך שני נשיאים של בית־המשפט העליון קבעו חד־משמעית, בהודעות שפרסמו²¹, כי אי־תשלום שכר־טרחה לא יהווה עילה לשחרור מייצוג בהליך פלילי. יש להדגיש, כי אין בנמצא הוראה או הנחיה דומה בכל הנוגע להליך אזרחי. המשפט הפלילי מייחס לייצוג על ידי סניגור חשיבות רבה, ומכאן האפשרות, ולעתים אף החובה, למינוי סניגור לנאשם על ידי בית־המשפט עצמו²². גישה כזו אינה קיימת בהליכים אזרחיים. גם הוראות חוק סדר־הדין הפלילי בנוגע להפסקת ייצוג מזמירות יותר מהוראות התסד"א, ומחייבות אישור בית־המשפט להפסקת ייצוג, גם במקרה

17. ראה י' זוסמן סדרי הדין האזרחי (מהדורה 5, תשמ"ח) 205, סעיף 178, טקסט להערה 40; וכן: ע"א 171/55 אבירגוש נ' אלקיים פ"ד י 375 (על הצורך בהסבר לבעל־הדין ובדחיית הדיון).

18. כלל 12 לכללי האתיקה.

19. כלל 13 לכללי האתיקה, ובמיוחד כלל 13 (א).

20. סעיף 17 לחוק סדר־הדין הפלילי [נוסח משולב], תשמ"ב-1982, ס"ח 43 (להלן: "החסד"פ"). כן ראה סעיף 18 לחסד"פ.

21. כב' הנשיא אגרנט, הודעה מיום 1.3.68 לפי סעיף 15 לחוק סדר הדין הפלילי, תשכ"ה-1965 (סעיף 17 לנוסח המשולב כיום), פ"ד כ"ב (1) 308; ההודעה הנ"ל בוטלה, ובמקומה באה הודעה מפורטת יותר של כב' הנשיא לנדוי מיום 5.5.81, פ"ד ל"ה (2) 337. ראה במיוחד סעיף 3 להודעה האחרונה (אשר לפי נוסחה המפורש חל גם על ייצוג בערכאה ראשונה, למרות הכותרת הלא מדויקת של ההודעה בדבר "ייצוג בבית־המשפט העליון"). בשתי ההודעות נקבע כי אי־תשלום שכר טרחה אינו מצדיק שחרור מייצוג בהליך פלילי.

22. סעיף 15 לחסד"פ.

שהנאשם בחר להחליף את סניגורו באחר²³. כזכור, על-פי התסד"א אין במקרה כזה צורך באישור בית-המשפט, וכל הנדרש הוא מתן הודעה.

מהשוואה זו עולה, כי במקרה של בקשה להפסקת ייצוג בהליך אזרחי יש לפעול ברוח דיני האתיקה וכמתחייב מאופיו של מקצוע עריכת-הדין כמקצוע חופשי, ולהתיר שחרור מייצוג עקב אי-תשלום שכר-טרחה. יש לצמצם את החריג לעילה זו רק לתחום שנקבע לו במפורש, דהיינו – לתחום המשפט הפלילי. רק אופיו של המשפט הפלילי והרגישות הרבה של הייצוג בתחום זה יכולים להצדיק החמרה כזו עם עורך-הדין.

(ב) אוכדן האמון ואי-שתוף פעולה

אף שמדובר כאן בשתי עילות שאינן זהות, מחייבת הקירבה שביניהן לדון בהן יחדיו, גם אם לעתים אין שתיהן מתקיימות באותו מקרה.

קשה לחלוק על הגישה, לפיה אוכדן תשתית האמון האישי בין הלקוח לפרקליט, או שיתוף פעולה בלתי-מספיק מצד הלקוח (ועל אחת כמה וכמה, כאשר שיתוף הפעולה נפסק כליל) הן עילות מובהקות לשחרור מהייצוג.

במקרים קיצוניים בהם שיתוף פעולה בין הלקוח לפרקליט איננו קיים כלל יש לשחרר את הפרקליט, אפילו כשמדובר בדיון פלילי²⁴, שבו, כמבואר לעיל, יש החמרה מיוחדת בכל הנוגע לשחרור מייצוג; קל וחומר יש לנהוג כך בעניינים אזרחיים, גם כאשר חוסר שיתוף הפעולה איננו מוחלט, אלא קיים נתק פחות חמור.

לקטגוריה זו יש לשייך גם את המקרה של חילוקי דעות מהותיים על אופן ניהול התיק וקו הטיעון בו יש לנקוט. גם במקרה כזה, אין הצדקה עניינית לכפיית הקשר, העלול רק להזיק לתקינות ההליך השיפוטי.

(ג) אוכדן הקשר עם הלקוח

זהו המקרה שבו חוסר שיתוף הפעולה, שנידון לעיל, מגיע לדרגה קיצונית. למרבה הצער, מקרים מסוג זה אינם נדירים בימים אלה, ולעורכי-הדין המעורבים בהם נגרמת עוגמת-נפש רבה. המדובר, על-פי רוב, במקרים של עזיבת הארץ על-ידי הלקוח, או, במקרה של תאגיד, כאשר כל מנהלי התאגיד מתפטרים או חדלים מלתפקד. כאן התאגיד חדל מפעילות, אין לו עובדים, וכל המשך קיומו אינו אלא "על הניר" בלבד. ואם לא די בכך, שניתוק קשר שכזה כרוך לרוב גם באי הסדרת תשלום שכר-הטרחה במלואו, הרי עורך הדין גם איננו יכול, במובן הטכני של המילה, להוסיף ולנהל את ההליך. במוקדם או במאוחר יצטרך עורך-הדין לברר עובדות, להזמין עדים (שאת שמותיהם עליו לקבל מלקוחו), לשמוע את גרסת לקוחו, להמציא תצהירים של הלקוח (גילוי מסמכים, שאלון וכד') – והוא לא יוכל לעשות זאת. יש לזכור כי עורך-דין, כל עוד לא חדל כדיון מן הייצוג, ממלא חובה כפולה: כלפי לקוחו וכלפי בית-המשפט²⁵.

23. לעיל הערה 20, ובמיוחד סעיף 18 לחסד"פ.

24. ראה מ' שלגי – צ' כהן סדר הדין הפלילי (תשמ"ב) 115. חוסר שיתוף פעולה הוא עילה תקפה לשחרור מהייצוג בהליך פלילי (אף כי חילוקי-דעות בין הנאשם לפרקליט לא יצדיקו שחרור מייצוג בהליך פלילי).

25. לעיל הערה 10. כן ראה: בר"ע 88/72 אורן נ' מיכאל ואח', פ"ד כ"ו (1) 772, שם נקבע כי עורך-דין אינו יכול "להודיע" כי חדל מן הייצוג אלא באופן הקבוע בתקנות, ואם ניסה לפעול שלא על-פיהן, הרי "הודעתו" בטלה.

אף שהתרשלות בקיום חובה כלפי הלקוח אינה מסכנת את הפרקליט, בדרך־כלל, במצב שבו הלקוח הוא שבחר לנתק מגע, הרי חובתו כלפי בית־המשפט קיימת במלוא היקפה, כל עוד לא נפסק הייצוג כדין. ברור שבמצב הדברים האמור לא יוכל עורך־הדין למלא ביאות חובה זו.

לדעתנו, גם במקרה זה אין מקום, בעיקרון, לאכוף על פרקליט להוסיף ולייצג (את מי, למעשה?²⁶). כבר עמדנו על כך שכאשר מבוקש שחרור מייצוג, אין מקום לשקול את הפגיעה הצפויה בבעל־הדין שכנגד. גם על עניינו של "לקוחו" של מי ששחרורו מבוקש אין מקום להגן במסגרת זו; לפאטרנליזם שכזה יש מקום רק בהליכים פליליים, ובוודאי שאין להחילו על מי שזונח את ענייניו האזרחיים ובוחר להיעלם. נותרה אפוא רק שאלת תקינות ההליך השיפוטי; אך כשאין לפרקליט מגע עם לקוחו, כשהוא פועל ב"חלל ריק", ללא הוראות או מידע שוטף, וחש כ"בן־ערובה" המוסיף לשאת בחובותיו כלפי בית־המשפט ללא בסיס או תמורה – במצב כזה הפרקליט אינו יכול לשרת, לאורך זמן, את תקינות ההליך השיפוטי.

5. תוצאותיו של סירוב לשחרר מייצוג

לשיקולים שתארנו בנוגע למתן רשות להשתחרר מהייצוג, יש להוסיף גם את התוצאות הנובעות מסירוב להתיר את השחרור. השאלה שיש לבחון היא: מה תהיה תגובתו של אותו עורך־דין, שיחסיו עם לקוחו נקלעו למבוי סתום, כדי להיחלץ ממצב הביש הבלתי־אפשרי שלתוכו הוא נקלע?

לדעתנו, עורך־דין כזה יוכל לפעול, לפחות בחלק מהמקרים, בדרך של נקיטת הליכים כנגד לקוחו, בעודו מייצג אותו בעל־כרחו. הליכים אלה יהיו מכוונים (במישרין, או לאחר השגת פסק־דין בהליך אזרחי רגיל) להכרות הלקוח כפושט־רגל (או לפירוקו, כשמדובר בתאגיד). זאת, משום שבמקרה זה ימונה נאמן (או מפרק, לפי המקרה), והוא שיצטרך לנהל (או להימנע מלנהל) את ההליכים בהם מעורב אותו לקוח, במקום פרקליטו הכפוי.

נראה לנו, כי מצב בו ייאלץ עורך־דין לפעול בדרך כזו כנגד מי שהוא עדיין לקוחו בהליך שיפוטי, הוא בלתי־רצוי ביותר. מצב כזה עלול להעמיד את עורך־הדין בפני ניגוד אינטרסים, וכן בפני חשש לחשיפת מידע שנודע לו אגב טיפולו בעניינו של הלקוח²⁷, ומכל מקום, אין זה מצב התורם לכבודה של מערכת המשפט ולכבודו של מקצוע עריכת־הדין.

לדעתנו, ראוי כי גם שיקול זה יילקח בחשבון על־ידי בית־המשפט בבואו להכריע בבקשה להשתחרר מן הייצוג. אל לו לבית־המשפט להפעיל את שיקול־הדעת שבידיו בנושא השחרור מייצוג באופן, העלול לגרום ליצירת מצבים בלתי־רצויים ובלתי־מכובדים מהסוג המתואר לעיל.

ד. מען להמצאת כתבי בידין לאחר שתורר מייצוג

1. הכלל הוא, כי בכתבי־חביעה²⁸ והגנה²⁹ יש לציין מען להמצאת כתבי בידין. מען

26. ראה ר"ע 6/86 ירון נ' גילבי, לעיל הערה 16.

27. ראה כלל 16 (א) (2) לכללי האתיקה.

28. תקנה 9 (2) סיפא לתסד"א.

29. תקנה 50 לתסד"א.

זה יהא, "אם עורך-דין מייצג אותו"³⁰ (את בעל-הדין), במשרד עורך-דינו של אותו בעל-דין. קיימות גם אפשרויות אחרות של מען³¹, אך אין זה המקום לפרטן.

לפי תקנה 480 לתסד"א, הרי:

"בהליך שניתן בו מען להמצאת כתבי בי-דין יכול שתהא ההמצאה במסירת הכתב לפי אותו מען, וכל עוד לא הודיע בעל-דין בהודעה בכתב לבית-המשפט על שינוי במענו, יראו כל כתב שהומצא לפי המען האמור כאילו הומצא כראוי"³² (הדגשה שלי – ש.מ.).

השאלה המתעוררת היא, מה מצבו של עורך-דין שמשרדו שימש מען להמצאת כתבי בי-דין למרשו, לאחר ששחרר מן הייצוג. האם, לפי פשוטה של תקנה 480 הנ"ל, יוסיף משרדו לשמש מען להמצאה עבור מרשו לשעבר? לפי פסק-הדין היחיד של בית-המשפט העליון שבו עלתה שאלה זו (אף כי בדרך-אגב)³², התשובה היא חיובית.

2. גישה זו נראית לנו, בכל הכבוד, מוטעית מבחינה מהותית. במיוחד בולט הדבר בנסיבות הדומות לנסיבותיו של האירוע שנידון בפסק-הדין האמור: עורך-דין ביקש להשתחרר מכיוון שלקוחו ניתק עימו כל קשר ועזב את הארץ. מבלי להיכנס לשאלה אם במקרה נשוא אותו פסק-דין אכן נותק הקשר, הרי שהגישה שקבע בית-המשפט העליון תוביל לתוצאות קשות ובלתי-מעשיות: עורך-דין יוסיף לקבל כתבי בי-דין (לרבות הזמנות לדיון) עבור מי שניתק עמו כל קשר (ובשל עובדה זו עצמה אף שוחרר מייצוגו). מה יעשה בחומר שיקבל? האם יהיה עליו לחפש את מרשו לשעבר ברחבי תבל? הרי אם לא יעשה כן, יתכן שאינו ממלא את חובתו כלפי בית-המשפט, ועורך-הדין עלול למצוא עצמו חשוף לטענות ולהאשמות של הלקוח.

3. לדעתנו, חל אותו דין על כל מקרה של שחרור מייצוג, גם כאשר עילת השחרור אינה ניתוק קשר עם הלקוח. זאת, משום שבכל מקרה אין לאמץ דרך שתקל על בעל-הדין שכנגד על-ידי הטלת נטל כלשהו על עורך-דין ששחרר מייצוגו. בעל-הדין שפרקליטו שוחרר יכול היה בכל עת לסלק את פרקליטו בעצמו, ובמקרה זה היה בעל-הדין שכנגד ניצב בפני אותה בעיה עצמה בעניין המען להמצאה (למשל, במקרה בו אין מאתרים בעל-דין שעזב את הארץ). אין סיבה להיטיב עם הצד שכנגד רק משום שיריבו לא סילק את פרקליטו מהייצוג קודם שהסתלק בעצמו מהארץ.

זאת ועוד, כאשר הלקוח שפרקליטו שוחרר הוא התובע, הרי יש לו אינטרס מובהק לדאוג כי החומר יוסיף להגיע אליו, כדי שיוכל להשלים את ההליך אותו יזם. אם לא

30. תקנה 10 (א) (2) לתסד"א (כתב תביעה), ותקנה 50 (2) לתסד"א (כתב הגנה).

31. תקנה 477, 480-487 לתסד"א.

32. ראה לעיל הערה 16, בע' 304, סעיף 6 לפסק הדין. דווקא מלשון פסק דין זה ניתן ללמוד עד כמה חמור מצבו של עורך-הדין במצב כזה, שכן נאמר שם במפורש כי אם לא יודיע ללקוחו-לשעבר על החלטת בית-המשפט (שניתנה לאחר שחדל מלייצגו) יהיה בכך, לפי הערכת כב' מ"מ הנשיא, "התנהגות שאינה הולמת עורך-דין"¹ (סימן הקריאה שלי – ש.מ.) וזאת – הגם שהעילה לשחרור מהייצוג שם היתה אבדן הקשר בין הפרקליט ללקוח. מעניין כי בית-המשפט מצביע בעצמו, בו במקום, גם על האלטרנטיבה (שהיא – לדעתנו ובכל הכבוד, הפתרון הנכון), דהיינו, מתן הוראה להמציא ההחלטה "למען הזהירות" גם למען האחרון בישראל של אותו בעל-דין, שפרקליטו שוחרר מהייצוג.

יעשה כן, ממילא תידחה במקדם או במאוחר תביעתו, והנתבע בוודאי לא יצטער על כך (ואשר להוצאות, הרי גם לו היה בנמצא מען למסירה, לא היה הדבר משפיע על ההוצאות ועל אפשרות גבייתן).

יש לזכור, כי התסד"א כוללות שורה של סעדים להבטחת גבייתו של סכום התביעה וההוצאות, ולמניעת בריחה והברחת נכסים, ואין לערבב בינן לבין עניין המען. מכל מקום, כתב־התביעה חייב ממילא לכלול את מענו של התובע, גם אם יש לו עורך־דין³³, וזהו המען שאליו יש להמציא כתבי־דין (בהעדר מען ידוע אחר). אותו היגיון חל, אף ביתר שאת, כאשר משוחרר עורך־דינו של הנתבע מייצוג, שכן כאן המציא התובע מלכתחילה את כתב־התביעה לנתבע עצמו (אישית או באמצעות אחת החלופות המוכרות בדין), ורק לאחר־מכן מינה הנתבע לעצמו עורך־דין. נמצא, שהתובע יודע בפועל את מענו של הנתבע; ואם האחרון כחר לנתק מגע בלי להודיע לאן, הרי עשה כן תוך נטילת סיכון. מען להמצאה, מכל מקום, קיים וידוע, עד אשר יודיע הנתבע על מען אחר.

4. גם מבחינה פרשנית יש, לדעתנו, לראות את תקנה 480 ככפופה לעיקרון הקבוע בתקנות אשר עניינן כתבי־טענות³⁴, ובהן נקבע במפורש כי המען להמצאה יהיה אצל עורך־הדין "אם עורך־דין מייצג אותו" (הדגשה שלי – ש.מ.). זהו אם כן העיקרון: אם, ורק אם (ולכן גם – רק כל עוד) בעל־דין מייצג, יהיה מענו של עורך־דינו גם מענו־שלו לעניין אותו הליך. כך גם קובעת תקנה 477 לתסד"א, בה נאמר כי המצאה תהיה "ככל האפשר" לנמען אישית, "ואם יש לו עורך־דין, דיה ההמצאה לעורך־הדין או למתמחה שלו או בהנחה במשרדו" (הדגשות שלי – ש.מ.). נמצא שגם כאן יש חזרה על העיקרון כי הכלל הוא המצאה אישית, והחריג של המצאה לעורך־הדין מותנה בייצוג על ידי אותו עורך־דין. פירושה הנכון של תקנה 480 הינו, לפיכך, כי כאשר שוחרר עורך־הדין מייצוג, חוזרים לצורך ההמצאה למענו של בעל־הדין המופיע בכתב־טענותיו (או פועלים לפי החלופות הקבועות בתסד"א), והכל עד אשר יודיע בעל־הדין אחרת. עם זאת יש בדרך־כלל עורך־דין, המשתחרר מן הייצוג, להודיע על מענו של לקוחו (או של מי שימשיך בייצוג, אם זהותו ידועה), וזאת כחלק מההליך של הבקשה להשתחרר מהייצוג. בכך תוסר תקלה אפשרית מדרכם של בעל־הדין האחרים, ואף של מזכירות בית־המשפט.

ה. סיכום

1. לדעתנו, יש לנהוג ביד רחבה בבקשות לשחרור מייצוג בהליך אורחי. ככלל יש להעטר לבקשה כזו, ובלבד שהובאה בה עילה להפסקת הייצוג שאינה עילה של מה־בכך, ובמיוחד, במקרה שבו העילה הינה אחת העילות המנויות ברשימה זו. לדעתנו, דווקא המקרה של אוכדן הקשר עם הלקוח הוא מקרה מובהק במיוחד שבו יש להתיר את הפסקת הייצוג.

2. אין מקום לבחון, בעת שקילת הבקשה, את האינטרסים של בעל־הדין האחרים, והם אף אינם צד נכון לבקשה. מלכתחילה, אין לבעל־הדין האחרים כל זכות לכך

33. תקנה 9 (2) רישא לתסד"א, בה צוין "מקום מגוריו" בנפרד מ"מען להמצאת כתבי־דין".

34. לעיל הערה 30.

שבעל-דינם ייוצג, או כי יימנע מלסלק את עורך-דינו בכל עת, ואין מבחינתם הבדל בין מצב זה לבין שחרור מייצוג ע"י בית-המשפט.

3. אנו סבורים, כי אין מקום לבחון את הסכמתו או את רצונו של הלקוח, אשר עורך-דינו מבקש להשתחרר, וזאת מטעמים שהובהרו ברשימה זו לעיל (מה גם שהלקוח יכול להעביר את פרקליטו מהייצוג בכל עת). כמו-כן, אין מקום להתנות את השחרור במינוי עורך-דין אחר, שכן במקרה של חילופי עורכי-דין, לא היה צורך מלכתחילה לבקש שחרור מבית-המשפט.

4. גישה ליברלית זו לשחרור מייצוג מעוגנת, כפי שניסינו להראות ברשימה זו, במכלול שיקולים מעשיים ועקרוניים כאחת, והעיקרי שבהם הינו אופיו המיוחד והאישי של השירות הניתן על ידי עורך-דין. אופי זה משתקף במכלול של הוראות בדין, המדגישות אותו בהיבטים שונים. בשיטת המשפט הישראלית אין אוכפים שירותים אישיים, ואין שום סיבה לסטות מעיקרון זה בענייננו. אין גם סיבה לכפות על עורך-דין להוסיף ולשאת בחובותיו כלפי בית-המשפט, כאשר בינו לבין לקוחו אינה מתקיימת עוד אותה מערכת יחסים, שרק בהתקיימה ניתן לתפקד היטב כפרקליט. כן מכוונת גישה זו למנוע תוצאות לא רצויות, של ניהול הליכים על ידי עורכי-דין כנגד מי שהם עדיין לקוחותיהם.

5. השיקול היחיד שיש בו, לדעתנו, כדי להצדיק סירוב לשחרר מהייצוג (כאשר קיימת עילה לכך), הינו תקינות ההליך השיפוטי ויעילותו. כאן יש להקפיד על-כך שהשחרור לא ייעשה בעיתוי שיביא לדחייה בדיונים, ובמסגרת זו ראוי גם לוודא שהלקוח מודע לבקשה להשתחרר מהייצוג והוא קיבל שהות מספקת להיערך לניהול ההליך ללא עורך-דינו הקודם (פרט למקרה בו עזב הלקוח את מענו וניתק כל מגע עם פרקליטו, שאז דווקא העדר התקשורת עם הלקוח הוא העילה לשחרור). כן יש לדאוג לכך, כי דבר השחרור מהייצוג יובא בהקדם לידיעת הצדדים האחרים, במיוחד משום שהוא כרוך גם, לדעתנו, בשינוי במען להמצאת כתבי בידין. מכל מקום, גם השיקול של יעילות ההליך השיפוטי אין בו, בדרך כלל, כדי להצדיק סירוב לשחרר מהייצוג, אלא רק כדי להצדיק את דחיית השחרור לעיתוי הנוח הקרוב ביותר מבחינת יעילות ההליך.

6. כאשר משתחרר עורך-דין מייצוג, יש בכך, לדעתנו, גם כדי להביא מניה וביה לכך שמענו של עורך-הדין יחדל מלהיות מען להמצאת כתבי בידין ללקוחו-לשעבר, ובלבד שעורך-הדין דאג לציין את המען החדש במסגרת הבקשה להשתחרר, או – מיד לאחר ששותרר. השחרור צריך להיות מלא, ואין להותיר כל "סרח עודף" של קשר ושל מחויבות של עורך-דין כלפי מי שחדל להיות מרשו. מכל מקום, כפי שניסינו להראות, הפגיעה בבעלי-הדין האחרים הינה משנית (אם בכלל) ואין בה כדי להצדיק את האנומליה של המשך הקשר וההמצאה למי שאינו מייצג עוד את בעל-הדין (כאשר בית-המשפט ובעלי הדין האחרים קיבלו הודעה, בעת השחרור מהייצוג, על מתן חלופי, או כשלא ניתן להם מען כזה, כאשר השחרור מהייצוג הוא בנסיבות של ניתוק הקשר עם הלקוח).